

2980-2806

Dorlion Journal

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar
Vol./Cilt: 2 / Issue/Sayı: 2, December/Aralık 2024, pp./ss. 507-523.

İslam Felsefesinin İki Kurucu İsmi: Kindi ve Farabi’de Gök Kürelerinin Canlılığı*

The Vitality of the Sky Spheres in the Two Founding Names of Islamic Philosophy: Kindi and Farabi

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14536873>

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
28.10.2024

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
19.12.2024

Makale Yayın Tarihi /
Article Publication Date
31.12.2024

Dorlion Journal

Mehmet BİLEN

ESOGÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Eskişehir, TÜRKİYE.

bilen_571@hotmail.com

ORCID ID

<https://orcid.org/0009-0006-0374-5827>

Prof. Dr. Kamil SARITAŞ

ESOGÜ İlahiyat Fakültesi,
Eskişehir, TÜRKİYE.

saritaskamil@hotmail.com

ORCID ID

<https://orcid.org/0000-0003-4420-3881>

SCREENED BY

iThenticate®
Professional Plagiarism Prevention

* Bu makale ESOGÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü
Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı’nda Prof.
Dr. Kamil SARITAŞ danışmanlığında yürütölen
“Klasik Dönem İslam Filozoflarında Ay Üstü
Âlemin Canlılığı” başlıklı yüksek lisans tezinden
üretölmüştir.

Öz

Antik Yunan’dan beri tartışılan ve varlık felsefesinin vazgeçilmez bir konusu olan kozmosun oluşumu meselesinde, gök kürelerinin konumu ve özellikleri önemli bir yer işgal etmektedir. Gök kürelerinin nefis sahibi canlı ve hatta düşünöbilen akıllı birer varlık oldukları fikri, gerek Antik Yunan gerekse İslam filozofları tarafından çeşitli şekillerde dile getirilmiştir. Her filozof bu düşünöcesini temellendirmede farklı argümanlar kullanmış ve canlılık özellikleri olarak farklı fikirler öne sürmüştür. Mesela; Milet Okulu filozofları, canlılığı maddenin ayrılmaz bir özelliğı olarak kabul ederken Pythagorasçılarda ve Herakleitos’da bu atomcu canlılık fikri, bir bütün olarak evrenin canlı olduğı görüşüne evrilmiştir. Platon ise daha çok mantiki çıkarımlarla kozmosun canlı ve akıllı bir varlık olması gerektiğı sonucuna ulaşmıştır. Aristoteles’e gelindiğinde o; ilk Gök Küresinin hareketini sağlamada Tanrı’ya, Aşk’ın nesnesi olarak göröüp gökküresinin O’na iştiyak duyması ile harekete geçtiğini ifade etmiştir. Plotinus olayı daha mistik bir zeminde inceleyerek sudur teorisi gereğı akıldan taşan ruhun gökkürelerine hayat verdiğini ileri sürmüştür. Stoa felsefesinde ise evrenin kendisi tanrısal bir varlığın vücudu olarak canlı telakki edilmiştir. İlk İslam filozoflarından Kindi ve Farabi’de de gök kürelerinin canlı olduğı fikri yer almıştır. Yalnız onlar da bu düşöncelerini farklı açılardan temellendirmişlerdir. Mesela Kindi meseleyi tamamen, göklerin Allah’a itaati bağlamında değerlendirirken; Farabi konuya daha çok Aristo çizgisinde ve sudur bağlamında yaklaşmıştır. Kindi ve Farabi, aynı kaynaklardan beslendikleri için aralarında benzerlikler olmakla birlikte önemli farklılıklar da bulunmaktadır. Bu makalede, gökkürelerin canlılığı konusunun Antik Yunan’daki izleri süröldükten sonra Kindi ve Farabi’deki yansımaları ele alınmış, sonra da; bu iki filozof arasında bir karşılaştırma ile benzerlik ve farklılıkları ortaya konulmuştur. Sonuç ve değerlendirme bölümünde ise bu farklılıkların sebepleri ifade edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam Felsefesi, Gök Küreleri, Canlılık, Kindi, Farabi.

Abstract

In the issue of the formation of the cosmos, which has been discussed since ancient Greece and is an indispensable subject of ontology, the position and characteristics of the ce-

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Bilen, Mehmet – Saritaş, Kamil. “İslam Felsefesinin İki Kurucu İsmi: Kindi ve Farabi’de Gök Kürelerinin Canlılığı”. *Uluslararası Dorlion Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (DASAD)* 2/2 (Aralık 2024), 507-523. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14536873>

CC BY-NC 4.0 DEED

lestial spheres occupy an important place. The idea that the celestial spheres are living beings with souls and even intelligent beings that can think has been expressed in various ways by both ancient Greek and Islamic philosophers. Each philosopher has used different arguments to substantiate this idea and has put forward different ideas about the characteristics of life. For example; while the philosophers of the Milesian School accepted life as an inseparable feature of matter, in the Pythagoreans and Heraclitus this atomistic idea of life evolved into the view that the universe as a whole is alive. Plato, on the other hand, reached the conclusion that the cosmos must be a living and intelligent being through more logical inferences. When it comes to Aristotle, he stated that in providing the movement of the First Celestial Sphere, he saw God as the object of Love and that the celestial sphere moved with longing for Him. Plotinus examined the event on a more mystical basis and argued that the spirit overflowing from the mind gave life to the celestial spheres according to the theory of emanation. In Stoic philosophy, the universe itself was considered alive as the body of a divine being. The idea that the celestial spheres were alive was also present in the first Islamic philosophers, Kindi and Farabi. However, they also based their ideas from different perspectives. For example, while Kindi evaluated the issue entirely in the context of the obedience of the heavens to Allah, Farabi approached the subject more along the lines of Aristotle and in the context of emanation. Since Kindi and Farabi drew from the same sources, there are similarities between them, but there are also important differences. In this article, after tracing the traces of the vitality of the celestial spheres in Ancient Greece, its reflections in Kindi and Farabi were discussed, and then; a comparison was made between these two philosophers and the similarities and differences were revealed. In the conclusion and evaluation section, the reasons for these differences were tried to be expressed.

Keywords: Islamic Philosophy, Celestial Spheres, Vitality, Kindi, Farabi.

1. GİRİŞ

Kindi ve Farabi, gerek Antik Yunan gerekse İslami olsun aynı kaynaklardan beslenmiş İslam felsefesinin iki kurucu filozofudur. Ayrıca Meşşai geleneğinin ilk temsilcileridir. Çalışmamızın konusunu bu iki İslam filozofunun kozmolojilerinde yer alan gök cisimlerinin canlılığını; önce betimleme suretiyle tespit, sonra da karşılaştırma şeklinde fark ve benzerliklerinin ortaya konulması oluşturacaktır.

Bu araştırmada amacımız; aynı kaynaklardan beslenmelerine ve aynı geleneğinin ilk temsilcileri olmalarına rağmen, Kindi ve Farabi'nin spesifik bir konuda nasıl ve ne şekilde düşündüklerini ortaya koyabilmektir.

Çalışmanın önemi ise; İslam filozoflarının, kaynakları aynı olsa da birbirlerinin fikirlerini kopyalayan değil birbirinden faydalanan ama kendi fikirlerini de kendilerine özgü bir şekilde ortaya koyan bir yol izlediklerini göstermesidir.

Yöntemimiz, sosyal bilimler araştırmalarında sıkça kullanılan literatür taraması şeklinde olmuştur. Çalışmada kullandığımız materyalleri çoğunlukla birincil kaynaklar olarak filozofların kendi eserleri teşkil etmiştir. Bunun dışında, gerektiğinde ikincil kaynaklardan da yararlanılmıştır.

Çalışmanın ana konusuna geçmeden önce iki İslam filozofunun da beslendiği kaynaklardan biri olan Antik Yunan felsefesinde konuya hangi açılardan bakıldığını makalenin sınırlılığı çerçevesinde ele almaya çalışacağız. Daha sonra, çeviri hareketleri ile birlikte Antik Yunan Felsefe mirası ile ilk tanışan filozoflardan biri olan Kindi'nin ve onu

takiben Farabi'nin varlık öğretileri ve kozmosun oluşumu konularında, gök cisimlerindeki canlılık meselesine yer verip vermedikleri, verdilerse hangi açılardan ve ne şekilde ele aldıkları irdelenecek ve çalışmanın sonunda bu mesele özelinde benzerlik ve farklılıkları ele alınacaktır. En nihayetinde sonuç ve değerlendirme ile çalışma hitama erdirilecektir.

Etik Beyan: Bu çalışma, tüm etik standartlara uygun olarak gerçekleştirilmiştir. Bu makalede sunulan bilgi ve bulgular, dürüstlük ve şeffaflık ilkelerine uygun olarak yazıya geçirilmiştir. Yazarlar, araştırmanın her aşamasında bilimsel bütünlük ve objektiflikten ödün vermemiştir. Ayrıca, bu çalışmada kullanılan tüm kaynaklara uygun şekilde atıf verilmiştir. Araştırma doküman incelemesine dayalı olduğundan etik kurul onayı gerekmemektedir.

2. ANTİK DÖNEM KOZMOLOJİSİNDE GÖK KÜRELERİNİN CANLILIĞI FİKRİ

Antik Yunan'da Milet Okulu'na kadar götürebileceğimiz; arke'nin yani varlığın temel ilkesinin canlı olduğu düşüncesi mevcuttu. Antik Çağ Yunan düşüncesinin ilk filozofları Thales, Anaksimandros ve Anaksimenes; ilk neden olarak düşündükleri su, apeiron ve psykhe özdeklerini canlı olarak tasarlamışlardı. Onlara göre bütün bunlar canlıydılar; çünkü her şey bunlardan ortaya çıkıyor ve oluşuyordu.¹ Daha sonraları felsefede bu görüşe veya akıma "Hylozoizm" adı verilmiştir. Hylozoizm; canlı maddecilik olarak bilinir ve genel olarak, canlılığın ve hayatın maddenin temel bir niteliği olduğunu, madde ve canlılığın birbirinden ayrı olamayacağını; canlılığın maddeden çıktığını ya da onun tinsel niteliklerine sahip olduğunu dile getiren düşünceye denir.²

Thales, arkhesi olan suyun canlılık özelliğini kendi içinde olan ayrılmaz bir niteliği saymış, dıştan gelen bir olgu olarak ele almadığı gibi dıştan gelen Tanrı müdahalesinin de yerini alan bir işlevde göstermiştir. Çünkü ilk madde olan arkhenin evrendeki çokluğu oluştururken, dışarıdan müdahale edecek mitsel tanrıların yerine o maddenin içinde olan, fail nedenin de var olması gerekmektedir. Bu da o maddenin canlı bir varlık olması anlamına geliyordu. Yani burada arkhenin canlı olduğu düşüncesi dayanaksız bir niteleme değil, teklikten çokluğa geçişte onda bulunması gereken içsel bir devinim, bir kuvvet olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunu ifade ederken de Thales, arkhesine tanrısal nitelemesini kullanmaktadır.³

Anaksimandros ise evreni karşıtlıkların toplamı şeklinde düşündüğü için arkhesi olan apeironu, tarafsız ve karşıtların kendisinden çıkabilecek, somut ve cisimsel olmakla birlikte duyumsanamayan bir töz olarak tasarlamıştır. Bu tözün en belirgin özelliği; her zaman genç, diri ve her zaman canlı, ezeli-ebedi olarak devinim halinde tanrısal olmasıydı; ayrıca her şeyi kuşatıp yönetmesiydi.⁴ Anaksimandros'a göre kozmosun doğumu sırasında apeirondan öncelikle, ilk karşıtlar olan sıcak ve soğğun tohumu ayrılmıştır. Bu açıklamada "tohum" diye

¹ Orhan Hançerlioğlu, "Canlı Özdekçilik", *Felsefe Ansiklopedisi*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000), 1/ 213.

² Ahmet Cevizci, *Felsefe Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2003), "Canlı Maddecilik", 80.

³ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2020), 22-24.

⁴ Ahmet Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi I* (İstanbul: Alfa Yayınları, 2023), 129-133.

çevrilen “gonimon” sözcüğünün canlılığı ifade eden “doğurganlık” anlamında kullanılmış olması apeirondan çıkan ve karşıtlıkların yumurtası sayılan şeyin de canlı olarak nitelendiğini göstermektedir.⁵

Aneksimenes’e göre varlığa gelmiş ve gelecek her şey arkhe olan havanın yoğunlaşması veya seyrekleşmesi ile oluşur. Havanın kendisi sonsuz olduğu gibi içindeki bu devinim de kendisinden kaynaklanır. Bu nedenle filozofumuz da arkhesinin bu özelliğini selefleri gibi tanrısal olarak nitelemiştir. Her şeyin onun doğumundan (genesis) meydana geldiğini ifade etmiştir.⁶ Burada; hem diğer hילוzoist filozofların ebedi devinimi anlatmak adına kullandıkları “tanrısallık” nitelemesinden hem de canlıların bir özelliği olan “doğum” ifadesinden onun da arkhesini canlı olarak tasarlamış olduğunu söyleyebiliriz.

Milet okulunda ortaya çıkan bu fikir Pythagorasçılarda⁷ ve Herakleitos’da⁸ canlı maddecilik yerine canlı evren anlayışı şekline dönüşmüştür. Daha sonraları Elea Okulun’da varlığın birliği⁹, Atomcu filozoflarda ise atomun bölünmezliği ve kendiliğinden hareketi içinde¹⁰, özdeksel bir anlatımda kaybolan bu düşünceye Sofistlerde yer verilmediği görüle de; Platon ve Aristo’nun evren tasavvurlarında açık bir şekilde tekrardan değinildiğini görmekteyiz. Böylece felsefe tarihinde ilk çağ filozofları kozmik âlemi canlı ve birbiri ile organik etkileşimi olan bir bütün olarak tasarlamışlardır, diyebiliriz.¹¹

Platon, evrenin varoluşu ile ilgili konuları ağırlıklı olarak “*Timaíos*” diyalogunda işler ve evrenin meydana getirilmesindeki nedeni açıkladığı konuşmasında, onun akıllı ve ruh sahibi canlı bir varlık olduğuna vurgu yapar. Çünkü Platon’a göre evreni var eden iyidir ve iyi olanda hırs olmaz. Bu nedenle de her şeyin mümkün olduğu kadar kendisine benzemesini arzu eder. Hey’et şekline girmiş akli olan bir bütün, akli bulunmayan bir bütünden daha güzel olacağı; bununla birlikte aklın o hey’ette bulunabilmesi adına ruhun da olması gerektiğinden Tanrı; akli ruhun içine ruhu da bedenine içine hapseder ve öz olarak en iyisini yaparcasına evrene şekil verir. Sonuç olarak evrenin bir ruhu ve akli vardır, kendisini oluşturan da Tanrı’dır, diyen Platon; daha meydana getirilişinde evrenin nefis sahibi bir canlı olarak tasarlandığını ifade eder.¹²

Platon, Tanrı’nın evreni hangi canlıya benzeterek meydana getirdiği sorusunun cevabını ararken de, onun nefis sahibi olduğunu şu cümleleri ile dile getirmiştir:

⁵ W.K. C. Guthrie, *Yunan Felsefe Tarihi I Sokrates Öncesi İlk Filozoflar ve Pythagorasçılar* (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2021),103.

⁶ W.K. C. Guthrie, *Yunan Felsefe Tarihi I Sokrates Öncesi İlk Filozoflar ve Pythagorasçılar*, 134-135.

⁷ Ahmet Cevizci, *İlkçağ Felsefesi* (İstanbul: Say Yayınları, 2022), 52.

⁸ Karl Vorlander, *Felsefe Tarihi*, çev. Mehmet İzzet - Orhan Saadeddin (İstanbul: İz Yayıncılık, 2017), 54.

⁹ Alfred Weber, *Felsefe Tarihi*, çev. H. Vehbi Eralp (İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2015), 27.

¹⁰ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, 44.

¹¹ Melike Doğan-Abdullatif Tüzer, “*Yalnızlık ve Felsefe*”, *Uluslararası Dorlion Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (DASAD) 2/1* (June 2024), 148.

¹² Platon, *Phaidros*, çev. Hamdi Akverdi (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1990),50-51.

“Ne de olsa Tanrı kavranabilen canlıların en güzeline ve her açıdan en kusursuz olanına benzetmek istiyordu ve özü açısından tüm canlıları kapsayıp görülebilir bir canlı varlık yaratmıştır.”¹³

Platon, evrenin canlı olmasının altında yatan temel sebebin; onun kendi kendine yeten mükemmel bir varlık olması için Tanrı tarafından bu şekilde meydana getirildiğini de şu ifadelerle açıklar:

“Tanrı onu öyle bir şekilde yaratmış ki kendi kendine beslenebiliyor, her yaptığı şeyi kendiliğinden kendi içinde yapıyor. Çünkü Tanrı başka bir şeye ihtiyaç duymasındansa kendi kendine yeterli olmasını tercih etmişti.”¹⁴

“Tam ortasına bir ruh koydu, ruh her yere yayıldı, öyle ki cisimlerin dışında bile yer aldı. Bu sayede kendisi daire şeklinde, tek başına, aynı zamanda kusursuz ve başka herhangi bir şeye ihtiyacı olmayan, sadece bilginin ve dostluğun dostu, kendisine yeterli bir evren yarattı...”¹⁵

Ayrıca Platon, gök cisimlerinin onlara uygun bir şekilde; yani birbirlerine canlı bağlarla bağlı olarak ve kendilerine emredilen şeyi öğrenerek hareket ettirildiklerinden bahsederken¹⁶ hem aralarındaki bağ üzerinden hem de öğrenme fiili bağlamında canlılıklarını farklı bir açıdan da ele almıştır.

Çünkü Platon, evrenin hareket ettiği düşüncesini temellendirdiği en önemli argümanını da onun akıl ve ruh sahibi bir canlı olmasında arar. Buna göre canlı olan bir şeyin en temel özelliği hareket etmesidir ve ruh da hareketin ilkesi olan varlık demektir. O halde evren hareket eden bir canlıdır.¹⁷

Sonuç olarak Platon; Tanrı'nın bir bütün olarak görülebilir ilk varlık şeklinde meydana getirdiği evrenin Tanrı'ya benzemesi nispetinde mükemmel olması gerektiği üzerinden başta onun canlı, akıllı ve ruh sahibi hareket eden bir varlık olduğunu söylemiş ve kozmolojisini de bunun üzerine bina etmiştir diyebiliriz.

Platon'un öğrencisi olan Aristoteles'in kozmolojisinde de hocasındaki kadar vurgulu olmasa da gök kürelerinin canlı olduğu düşüncesine rastlamaktayız. Aristoteles buna hareket argümanı üzerinden ulaşmaktadır. Çünkü ona göre “İlk Gök” olarak ifade ettiği sabit yıldızlar küresi ezeli ve ebedidir, aynı zamanda hareket etmektedir. Onu hareket ettiren ise kendisi hareket etmeyen, ezeli ve ebedi bir töz olan, salt fiil sahibi uç bir varlık yani Tanrı'dır.¹⁸

Aristoteles; Tanrı'nın kendisi hareket etmediği halde ilk hareket ettirici olarak ilk Gök'ü nasıl harekete getirdiğini ise ereksel neden üzerinden açıklar. Buna göre hareketsiz bir varlık olarak ereksel neden olan Tanrı, kendisi Aşk'ın nesnesi olarak ilk Gök'ü hareket ettirir. Bu durumda Tanrı Aşk'ın nesnesidir yani arzu konusu şeyin arzu duyanda oluşturduğu

¹³ Platon, *Timaios*, çev. Furkan Akderin (İstanbul: Say Yayınları, 2022), 40.

¹⁴ Platon, *Timaios*, 42.

¹⁵ Platon, *Timaios*, 43.

¹⁶ Platon, *Timaios*, 47.

¹⁷ Ahmet Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi II* (İstanbul: Alfa Yayınları, 2023), 369.

¹⁸ Aristoteles, *Metafizik*, çev. Ahmet Arslan (İstanbul: Sosyal Yayınları, 2010), 503-504.

harekete benzer bir etkiyle, ilk Gök'ü hareket ettirmektedir ve bu hareket diğer kürelere nakledilerek onların da hareket etmeleri sağlanır.¹⁹

İlk Gök'ün, onda oluşan aşk ve arzu ile hareket etmesi Aristoteles'te onun ruhu olan canlı bir varlık olduğu görüşüne bizi götürmektedir. Aristoteles'in şarihlerinden olan İskender Afrodisî de Tanrı'nın Aşk'ın Objesi olarak tüm varlıklara hem hareket hem de canlılık özelliği verdiğini söylemektedir.²⁰

Gök cisimlerinin canlı olduğu görüşünü destekler mahiyette Aristoteles'in doğrudan söylemiş olduğu şu ifadelerini de aktarabiliriz:

“Madem devinim ilkesi taşıyan nesnelere bu tür olanaklar olduğunu, gökyüzünün ise canlı olduğunu ve devinim ilkesi taşıdığını daha önce belirledik...”²¹

“Ne ki biz yıldızları birlikler düzeni taşıyan ama tamamen ruhtan bağımsız cisimler olarak düşünüyoruz. Oysa onları eylem ve canlılığa katılan varlıklar olarak da ele almamız gerekir. Ancak böylece onlar hiç de usa aykırı görünmeyecektir.”²²

Sonuç olarak Aristoteles'te sabit yıldızlar küresi denilen ilk Gök'ün canlı olduğu düşüncesine; onun hareketini sağlayan ilk hareket ettiriciyle arasındaki bağ ve kendi ifadelerinde geçen söylemleri üzerinden varılabildiğini söyleyebiliriz.

Daha sonra, Helenistik-Roma felsefesinin önemli akımlarından biri olan Stoa felsefesinde de; evrenin Tanrısal varlığın vücudu olarak görüldüğünü ve bu sebeple herhangi bir kusuru olmayan mükemmel bir canlı organizma şeklinde tasavvur edildiğini görmekteyiz.²³

Çeviri hareketleri ile birlikte Antik Yunan'ın bu felsefe mirası İslam filozoflarına ulaşmıştır. İslam filozoflarına kaynaklık eden Platon, Aristo ve Stoa öğretileri doğrudan kendi kaynakları ile etkide buldukları gibi; kronolojik olarak daha sonra gelen ve İslam filozoflarına daha yakın dönemde yaşamış, kurduğu Yeni Plâtonculuk felsefesiyle de bu üç düşünce sistemine eklektik bir şekilde öğretilerinde yer vermiş Plotinus'un da başta sudur teorisi olmak üzere önemli etkileri olmuştur.

Plotinus'a göre varlık, “Bir” olan Tanrı'dan sudur etmiştir. Sudur, ışığın güneşten yayılması şeklinde Tanrıdan varlığın çıkıp yayılması, taşmasıdır. Ancak bu taşma sırasında Bir'in mükemmelliğinden hiçbir şey eksilemez. Tanrı'dan ilk taşan şey Akıl'dır. Buna “Nous” da denir. Akıl varlık âleminde olanların en yetkinidir. Birlikten kesrete geçiş de burada başlar ve aşağıya doğru bir hiyerarşi oluşur. Akıldan sonra var olanlar gittikçe daha az

¹⁹ Aristoteles, *Metafizik*, 505.

²⁰ Kamil Saritaş, *İskender Afrodisî ve Felsefesi* (Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 2012), 118.

²¹ Aristoteles, *Gökyüzü Üzerine*, çev. Saffet Babür (Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 1997), 105.

²² Aristoteles, *Gökyüzü Üzerine*, 143.

²³ Alfred Weber, *Felsefe Tarihi*, 107.

mükemmeldirler. Aslında var olma, Tanrısal yetkinliğin düşmesi ve gittikçe azalmasıdır, diyebiliriz.²⁴

Varlıktaki canlılığı ise akıldan sudur eden “Ruh” sağlar. Ruh, Nous’tan taşan akılsal bir ilke olduğu için maddeye akılsal ve canlı bir düzen kazandırır.²⁵

Ruh fenomenal dünya ile akledilir dünya arasında aracı rolündedir. Böylece Ruh üst konumda olan Nous’u düşündüğünde üst parçası ile hareket ederken maddi yani duyuşal âlemi temaşa ettiğinde aşağı parçası ile hareket etmektedir. Bu anlamda Ruh bir yönüyle kendisini düzenleyen Nous’u dahi aşarak Tanrıya yaklaşmakta, bir yönüyle de duyuşal dünyayı organize ederek madde kavramını açığa çıkarmış olmaktadır.²⁶

Ruh, Plotinus’un sisteminin odağında yer alır. O, tinsel dünyanın son; duyuşal dünyanın ise ilk ilkesi olmaktadır. Ruh, aracı bir rol üstlenerek onları birbirine bağlar. Bu şekilde her iki âlem ile ilişki içindedir.²⁷

Plotinus ruhu iki şekilde ele almaktadır. Bunlardan biri evrensel ruh dediği küllî ruh veya âlem ruhu; diğeri ise bireysel ruhtur. Ona göre Nous’tan taşarak ilk var olan Evrensel Ruh olmuştur. Göksel varlıkları oluşturan, onlara canlılık veren de bu ruhtur. Ferdi ruhlar ise bu evrensel ruhtan ayrılmış parçalardır. Bu ruhlar da aşağı âlemlerdeki bedenlere canlılık veren hayat kuvvetinin kaynağıdır.²⁸

Plotinus’un varlık sisteminde; silsilede taşan şey taşıdığı şeyden daha az mükemmeldir. Buna göre ruh aşağıya doğru devamlı bir hareket içinde taşar. Ruh azalan yetileri ile bitkilere kadar ilerledikten sonra aşağı varlıklara ilgisiyle bir başka varoluşu yani doğayı meydana getirir. Sonrasına yetileri ile ruh olarak ilerleyemez.²⁹ Yani canlılık ve hareket verme özelliği buraya kadardır. Buradan da anlaşılacağı üzere madem ruh bitkilere kadar aşağıya doğru ruh olarak yani canlılık verme özelliğiyle ilerlemiş daha doğrusu onlara nüfuz etmiştir, yukarıya doğru yani gök cisimlerine nüfuz etmesi de canlılık vermek şeklinde olacaktır. Bu durumu onun şu ifadelerinde de açık bir şekilde görmekteyiz:

“... güneş ışınları karanlık bir bulutu nasıl aydınlatırsa ve onları yaldızlanmış gibi gösterirse, gökyüzünün bedenine giren ruh da aynı şekilde ona kendi dinginliğinden kaynaklanan hayatı, ölümsüzlüğü ve kendi dinginliğinin huzurunu verir.”³⁰

Sonuç olarak gök cisimlerinin Evrensel Ruhun Nous’u temaşa etmesinden meydana gelmesi ve ruhun cisimlerdeki hareketlilik ile canlılığın sebebi olması, ayrıca aşağı âleme

²⁴ Ahmet Cevizci, *İlkçağ Felsefesi*, 554-555.

²⁵ Ahmet Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi V* (İstanbul: Alfa Yayınları, 2023), 173.

²⁶ Ahmet Cevizci, *İlkçağ Felsefesi*, 557.

²⁷ Ahmet Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi V*, 156.

²⁸ Plotinus, *Dokuzluklar V (Enneades)*, çev. Zeki Özcan (Ankara: Birleşik Dağıtım Kitabevi, 2011), 18.

²⁹ Plotinus, *Dokuzluklar V (Enneades)*, 36.

³⁰ Plotinus, *Dokuzluklar V (Enneades)*, 19.

yöneldiği zaman da insan, hayvan ve bitki hayatına kadar nüfuz edebilmesi gösterir ki Plotinus felsefesinde de gök cisimleri ruhun nüfuz etmesiyle canlı olarak tasavvur edilmiştir.

Konumuzun dayanakları mahiyetinde buraya kadar yapmış olduğumuz tetkikat sonucu İslam filozoflarına kaynaklık eden Antik Yunan Felsefesinin; varlık öğretisi ve kozmosun oluşumu düşüncelerinde, ay üstü âlemin varlıkları olan gök kürelerinin gerek arkheleri gerek kendileri olsun hatta bir bütün olarak tüm âlem şeklinde düşünülün; farklı filozoflarda farklı şekillerde “canlı” oldukları görüşünün yer aldığı görülmüştür.

3. İLK İSLAM FİLOZOFU KİNDİ’DE FELEKLERİN CANLILIĞI

İlk İslam filozofu olarak bilinen Ebu Yusuf Ya’kub b. İshak b. es-Sabâh el-Kindi, soylu bir ailenin çocuğu olarak Kufe’de dünyaya gelmiştir (ö.252/866?). Çocukluk ve gençlik yıllarında Kufe ve Basra’da temel eğitimini tamamlayan Kindi, daha sonra Bağdat’a giderek geri kalan hayatını burada geçirmiş ve burada vefat etmiştir. Bağdat’ta Halife Me’mun tarafından kurulan Beytül Hikme’nin bilgin ve mütercim kadrosunda yer almıştır. Bu vesileyle Antik Yunan mirası ile ilk tanışan İslam filozoflarından olmuş; felsefeden tıba, matematikten astronomiye, siyaset, psikoloji, ilahiyat vb. geniş bir yelpazede pek çok eser vermiştir.³¹

Kindi’nin konumuz olan gökkürelerinin canlılığını ele aldığı eseri ise, “*Göklerin Allah’a Secde ve İtaat Edışı Üzerine*” adlı risalesidir. Kindi’nin bu risalesinin başında da iddia ettiği ve risale boyunca da ispat etmeye çalıştığı konu; göklerin itaatinin iradeli bir itaat olduğu, bunun için de Gök kürelerinin akla sahip canlılar olmaları gerektiğidir. Kindi varoluş sitemini Allah’ın yoktan yaratmasıyla başlatır ve sebeplilik ilkesi gereği ilk yaratılanın bir sonraki varlığı etkilemesi şeklinde devam eder. Buna göre Allah yakın sebep olarak feleği yaratmıştır ki kevn ve fesada uğrayan diğer canlıların yakın etkin sebebi olarak iş görebilsin.³²

Çünkü Kindi’ye göre felek de bir cisimdir. Yalnız feleğin cismi oluş ve bozuluşa tabi olmayıp yoktan yaratılmıştır. Bununla birlikte her oluşan ve bozulan varlığın yakın etkin sebebidir. Bu durumda felek, altında bulunan varlıklara hayat vermek şeklinde etki etmektedir. Bu etki de feleğin mahiyetinden kaynaklanan üstün gelme yoluyla oluşmaktadır. Çünkü felek, oluşa tabi olmadığından ve bilfiil halinde bulunduğundan oluşa tabi ve sürekli güç halinde olan diğer varlıklardan üstündür. İşte yapısındaki üstünlükten kaynaklanan bu etki ile etkilemektedir.³³

Bilfiil olma feleğin yapısında zorunlu olarak bulunduğundan canlı olma da onun için tabii olmaktadır. Çünkü cisimlerde sürekli ve düzenli hareketi meydana getiren nefistir yani canlılık durumudur. Bu da sürekli hareket halinde olan felekte canlılığın tabii olduğunu gösterir. O halde felek zorunlu olarak canlıdır. Çünkü kendisindeki hareket, oluşa tabi cisimlerdeki gibi başka bir cismin etkisi sonucu meydana gelmiş değildir. Bilakis onun canlı

³¹ Mahmut Kaya, *İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2017), 3-5.

³² Kindi, “*Göklerin Allah’a Secde ve İtaat Edışı Üzerine*”, çev. Mahmut Kaya, *Felsefi Risaleler* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2002), 231-232

³³ Kindi, “*Resailü’l-Kindi el-felsefiyye*”, nşr. Muhammed Abdulhâdî Ebû Rîde (Kahire: Daru’l-Fikri’l-Arabi, 1950), 240.

olmasının nedeni cisimden ve hareketten uzak, diri olan Allah'tır. Buna göre en son felek sürekli ve bilfiil canlı olduğu için oluşa tabi, kendinden aşağı olan diğer varlıklara zorunlu olarak hayat sağlamaktadır.³⁴

Bu durumda Kindi, feleğin oluş ve bozuluşa tabi olmayıp yoktan yaratıldığı için diğer varlıkların yakın sebebi olduğu, bu sebep olma durumunun da onlardan üstün olduğu için etki etmek suretiyle gerçekleştiği, bu etkinin hayat vermek şekliyle olacağı, çünkü feleğin bilfiil yani sürekli hareket halinde olduğu, dolayısıyla bu sürekli hareketin tabii bir lüzumu olarak canlı olması gerektiğinden bahseden bir mantık silsilesi kurduğunu görmekteyiz.

Daha sonra ise Kindi, feleğin diğer varlıklara vermiş olduğu canlılık özelliğinin felektekiyle aynı niteliklere sahip olmadığını çünkü felekteki canlılığın da ona bu hayatı vereninkinden farklı olduğunu anlatan, konunun başka bir boyutuna değinir. Kindi'ye göre sebeplinin sebep olana eşit olması imkânsızdır. Bu durumda, oluşan cisimdeki canlılık hem ferdi bir hayattır hem de feleğinki gibi sürekli değildir. Yalnız, canlılık bu varlıkların türünde süreklilik gösterebilir. Bununla birlikte felek de kendiliğinden değil hareketle canlılık kazanmıştır. Yalnız onun canlılığının sebebi yani ona bu hareketi veren cisimsiz ve hareketsiz daima hay olan Allah'tır.

Kindi, feleklerin canlılığına başka bir açıdan değinme ve iradeli itaatlerini gösterme noktasından onlarda bazı duyuların da bulunduğunu iddia eder. Buna göre; canlıların değişmeyen özelliği duyu ve harektir. Felek ise kevn ve fesada uğramayan bir canlı olduğu için büyümeyen canlı türündendir. Bu nedenle duyu gücünden büyüme ile doğrudan alakalı tat ve koku duyuları onda bulunamaz, dönüşüm ve etkilenmeye uğramadığı için de dokunma duyusuna sahip olamaz. Öyleyse büyüme ile doğrudan alakalı olmayan ve hakiki bilgileri elde etmeye yarayan görme ve işitme duyularına da sahip olmadıkları da söylenemez.³⁵

Kindi, feleklerdeki canlılığın bir başka özelliğini, iradeli itaatın bir gereği olarak düşünme ve akletme şeklinde belirler. Ona göre Gökküreleri canlı birer varlık olup canlının temel özelliklerinden biri olan duyulardan da feleklerde sadece işitme ve görme duyularına sahip olmaları; bu iki duyunun ise fazileti elde etmeye sebep olması ama gökkürelerinde fazileti elde etme gibi bir şeyin bulunmaması sonucunda onların sebepsiz var olması durumu ortaya çıkacaktır. Hâlbuki tabiatta sebepsiz ve anlamsız bir şey yoktur. Öyleyse bu iki duyu başka bir şey için sebep veya o başka bir şey, bu iki duyu için sebeptir ki o da ayırt etme gücüdür. O halde gökkürelerin temyiz gücü vardır ve onlar zorunlu olarak düşünen varlıklardır.

Başka bir açıdan bakacak olursak; Kindi'ye göre gök küreleri ya akleden ya da akletmeyen varlıklardır. Hâlbuki akleden akledemeyenden daha kıymetlidir. Eğer gök küreleri akledemeyen varlıklar ise bizim onlardan daha değerli olmamız lazımdır. Hâlbuki gök küreleri

³⁴ Kindi, *Göklerin Allah'a Secde ve İtaat Edışı Üzerine*, 233-234.

³⁵ Kindi, *Göklerin Allah'a Secde ve İtaat Edışı Üzerine*, 234.

varoluşumuzun yakın sebepleridir. Varlığımızın ve türümüze has olan akletmenin etkin nedeni olduklarına göre, onları akledemeyen birer varlık olarak düşünmek hatasına düşmemek gerektir. Çünkü sebep olan sebepliden daha kıymetlidir.

Her nefsin düşünme, şehvet ve öfke olmak üzere üç gücü vardır. Şehvet ve öfke korumak ve üremeye hizmet etmektedir. Hâlbuki gökkürelerin buna ihtiyacı yoktur. Bu durumda düşünme gücüne de sahip değillerse canlı özelliklerini de yitireceklerinden, canlılığın bir özelliği olarak düşünme gücüne sahip oldukları söylenir.³⁶

Kindi risalesinin sonunda; insanın âlem-i asgar kâinatın da âlem-i ekber olması sözüne de değinerek ve konuyu risalesinin başında aldığı ayetle de destekleyip tüm kozmosun tek bir canlı olduğu kanaatini dile getirmektedir:

“Bütünüyle kozmik varlığı tam teşekküllü bir canlı gibi tasarlayabilirsin, çünkü o, arasında boşluk bulunmayan bir tek cisimdir. Bunun çoğunda -değerli gök cisimleri demek istiyorum- değerli nefis gücü bulunmakta ve bu güç kendinden aşağıdakilerin her birinin durumuna en uygun ne ise -diyelim ki bir insan- onlara öylece etki etmektedir.”

“İmdi, tam kudret sahibi olan Allah’ın tümüyle kozmik varlığı evrendeki her şeyin kendisinde bulunduğu bir tek canlı şeklinde yarattığını kim inkâr edebilir!.. Nitekim bir tek insanda bunların hepsi vardır. Kitabımızın baş tarafında söylediğimiz gibi özellikle sadık Muhammed’in getirdiği mesaj bu görüşe ters düşmüyorsa?!”³⁷

Sonuç olarak Kindi, hem gökkürelerinin hem de tümüyle kozmik varlığın canlı olduğu düşüncesini birçok şekilde müteaddit olarak ifade etmiştir diyebiliriz.

4. MUALLİM-İ SANİ FARABİ’DE GÖK KÜRELERİN NEFS SAHİBİ OLMASI

İslam Felsefe tarihinde “Muallim-i Sani” (ikinci öğretmen) olarak meşhur olan Ebu Nasr Muhammed b. Muhammed b. Tarhan el-Farabi, Türkistan’ının Farab şehri yakınlarındaki Vesic’te (258/871-72) dünyaya gelmiştir. İlk tahsilini doğduğu topraklarda tamamladıktan sonra Bağdat, Dımaşk, Halep gibi merkezlerde bulunmuştur. Buralarda Arapça, Mantık, Felsefe gibi ilimler tahsil etmiş ve birçok alanda eserler vermiştir. 339/950 yılında seksen yaşında iken vefat eden Farabi, Dımaşk’a defnedilmiştir. Geriye bırakmış olduğu 100 civarındaki eserden ise elimizde sadece 43 tanesi bulunmaktadır.³⁸

Farabi’nin gök küreleri konusuna yer verdiği eserleri “Uyunu’l Mesail”, “Es- Siyasetü’l Medeniyye” ve “İdeal Devlet” kitapları olduğunu söyleyebiliriz.

Farabi bu eserlerinde kozmosun oluşumunu sudur nazariyesi ile anlatmaktadır. Bu nazariyede, kendi zatını düşünen Tanrı’dan ilk akıl çıkmakta ve bu ilk akıl da hem kendi zatını

³⁶ Kindi, *Resailü’l-Kindi el-felsefiyye*, 242.

³⁷ Kindi, *Göklerin Allah’a Secde ve İtaat Ediş Üzerine*, 238.

³⁸ Mahmut Kaya, *İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri*, 107-108.

hem de Tanrı'yı düşünmektedir. Tanrı'yı düşünmesi sonucu soyut olan ikinci bir akıl oluşurken kendi zatını düşünmesiyle de İlk Gök'ün varlığı ortaya çıkmaktadır.³⁹

Bu düşünme süreci ve oluşan varlık kategorileri de şu şekildedir. Her kozmik akıl kendini var edeni düşünerek bir sonraki akılı, kendi varlığının başkasına bağlı olduğunu düşünerek feleklerin nefislerini ve varlığının mümkün olduğunu aklederek de feleklerin cisimlerini ortaya çıkarır. Bu şekilde her aklıdan üç şey meydana gelir; bir sonraki akıl, gök küresinin nefsi ve cismi.⁴⁰ Buradan anlaşılmaktadır ki; gök cisimleri oluşurken canlılığa sebep olacak bir nefse sahip olarak meydana gelmektedir.

Fârâbî'nin ortaya koymuş olduğu bu kozmolojide göksel cisimler, hayat sahibi sayılmakta ve onların nefsleri olduğu kabul edilmektedir. Böylece Farabi'deki nefis anlayışına; klasik kategori içerisinde bulunan bitkisel, hayvanî ve insanî nefsin dışında dördüncü olarak semâvî cisimlerin nefsleri de eklenmektedir. Canlı birer varlık olarak göksel cisimler, nefis sahibi sayılmakta ve onların nefsleri, diğer canlı türlerinde bulunan nefslerden daha farklı ve üstün bir mevkide bulunmaktadır. Çünkü semâvî cisimlerin nefsleri, bilkuvve değil bilfiil akıldır yani sürekli olarak düşünme halindedirler. Yalnız Fârâbî'de göksel cisimler, düşünme yetisine sahip olmakla birlikte duyumlama ve tahayyül yetilerine sahip değillerdir.⁴¹

Gök cisimlerinin nefslerinde bulunan üç yönlü düşünme etkinliği, onlarda kesretin varlığını göstermektedir. Bu da feleki nefsler için bir noksanlık meydana getirir. Feleki nefsler de kendilerinde bulunan bu noksanlıkları gidermek adına daha üstün bir mevkide bulunan akıllara benzemeye çalışmak için hareket ederler. Çünkü eksik olan bir şeyin kemale ermek istemesi düsturunca, o şey bu yönde hareket edecektir. Gök cisimlerinin nefslerinde bulunan bu tür eksiklikler de bir bakıma göksel kürelerin dönme hareketine sebep teşkil ederler.⁴²

Farabi, kendisine aidiyeti tartışmalı⁴³ bir eser olan “*Uyunu'l Mesai'l*”de gök cisimlerinden bahsederken onlar için özel bir hareket türü tanımlamaktadır. Bu hareket vaz'i yani konumsaldır. Yer değiştirmeyen dairevi bir harekettir. Buna göre semavi cisimler devri hareketleri içerisinde mekân değiştirmeksizin vaz'i hareket etmektedirler. Bununla birlikte semavi cisimlerin canlılığını gösteren ise bu hareketin tabi veya zoraki olmadığı aksine iradeli bir hareket olduğu görüşüdür. Böylece iradi hareket insanlar ve hayvanlarla birlikte semâvî cisimler tarafından da gerçekleştirilen hareket olmaktadır. Çünkü onlar da nefslere sahip varlıklar oldukları için iradeli bir şekilde hareket etmektedirler.⁴⁴

³⁹ Farabi, *İdeal Devlet*, çev. Ahmet Arslan (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2024), 31.

⁴⁰ Ömer Faruk Erdoğan, *Felek'in Felsefesi Kabul ve Ret Cihetinden Tartışmalar* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2019), 113.

⁴¹ Farabi, “*Kitabü's-siyaseti'l-medeniyye el-mulekkke bi mebadî'ul-mevcudat*”, thk. Fevzi Metri Neccar (Beyrut: Matbaatu'l Katulikiyye, 1964), 34.

⁴² Kübra Serbest, *Farabi'de Semavi Cisimler* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 82-83.

⁴³ M. Cüneyt Kaya, “Şukûk alâ 'Uyûn: 'Uyûnu'l-mesâil'in Fârâbî'ye Âidiyeti Üzerine”, *İslam Araştırmaları Dergisi* 27, (Eylül 2012), 29-39.

⁴⁴ Farabi, *Uyunu'l Mesail*, çev. Şerife Gürel (İstanbul: İnsan Yayınları, 2020), 61.

Göksel cisimler, soyut akıllara benzemek için hareket ederler. Buna göre dairesel bir devinim yapan semavi cisimler, bu hareketi bir konumdan başka bir konuma gitmek için değil, kendilerini harekete geçiren soyut akıllara ve dolayısıyla da Tanrı'ya benzeme amacıyla gerçekleştirmektedirler. Bu hareketin kaynağı nedir diye sorulduğunda ise onları, büyük bir aşk ile kendisine doğru yönelmiş oldukları Tanrı'nın harekete geçirdiği görülmektedir. Aralarında bulunan aşkın gücü, âşıkların maşuka doğru hareket etmelerine neden olmaktadır. Dolayısıyla göksel cisimler, hareket sahibi olmaları yönüyle canlılık alanında değerlendirilebilirler. Çünkü Farabi semâvî cisimlerin yetkinleşmeye dair yaptıkları hareketi şehevi ve gadabi hareketler olarak nitelemekte, arzu ve iştihakla yöneldiklerini söylemektedir.⁴⁵ İşte bu gibi yetilere sahip olan felekler bu hareketleri bahsi geçen nefsleriyle gerçekleştirmektedirler.

Farabi'nin göksel cisme mutluluk ve gurur duyma gibi canlılığa has bazı özellikler de attığını söyleyebiliriz. Ona göre göksel cisim özü itibari ile mutluluk duymaktadır. Yalnız bu sadece kendi özünü düşünmesi ile değil, Tanrı ve varlığına sebep olan aşkın akli düşünmesi ile olmaktadır. Hatta varlığına sebep olan aklın da Tanrı'ya olan aşkını paylaştığını ve Tanrı'nın yüceliği ile güzelliğinden pay aldığından ötürü de kendisiyle gurur duymaktadır.⁴⁶

En nihayetinde Farabi'nin kozmolojisinde feleklerin nefis sahibi canlı birer varlık olduklarını, hatta canlılığa ait düşünme yetisi, iradi hareket, arzu ve iştihakla yönelme gibi niteliklere de sahip bulduklarını söyleyebilmekteyiz.

5. KİNDİ VE FARABI'NİN, GÖK KÜRELERİNİN CANLILIĞINA DAİR GÖRÜŞLERİNİN KARŞILAŞTIRMASI

İslam alimleri, Kuran'daki bir çok ayeti farklı şekillerde yorumladıkları gibi sema ve arzı canlılık ile niteleyen ayetleri de hakiki veya mecazi olarak çeşitli şekillerde yorumlamışlardır. Mesela İsrâ Suresi 44. Ayette; "Yedi gök, yer ve bunlarda bulunanlar O'nu tesbih eder; O'nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Fakat siz onların tesbihini anlayamazsınız. O halîmdir, bağışlayıcıdır." Buyrulmaktadır. Bu ayette; yedi gök ve yerin, bunların içinde bulunanlar ile birlikte tesbih ettiği ifade edilmektedir. Burada yedi gök ve yer hakiki manada ele alındığında bu varlıkların insanların işitemeyeceği ve kavrayamayacağı bir zikir ile tesbih ettiği anlamı çıkarken mecazi manada ele alındığında ise bunların hal dili ile zikir ettikleri söylenebilir.⁴⁷

İlk İslam filozoflarından olan Kindi ve Farabi de, göklerin canlılığı konusunu hem İslam hem de Antik Yunan kaynaklarından hareketle ele almışlar, yalnız onlar da farklı izahlar ve yorumlar getirmişlerdir.

⁴⁵ Farabi, *Uyunu'l Mesail*, 63,67.

⁴⁶ Farabi, *İdeal Devlet*, 44.

⁴⁷ Bu konu hakkında daha geniş bilgi için bk. Ayşe Betül Oruç, "Hakiki ve Mecazi Yorumlar Bağlamında Sema ve Arza Canlılık Atfeden Ayetler", *Eskişehir Osmanî Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (Mart 2021), 85-112.

Kozmolojilerinde yer alan “gök kürelerinin canlılığı” özelinde ele aldığımız bu iki filozofumuzun, meseleye yaklaşımlarını, benzer fikirlerini ve aynı felsefi geleneğin ilk temsilcileri olup aynı kaynaklardan beslenmelerine rağmen görüş farklılıklarını ortaya koymak adına bir karşılaştırma yapmayı değerli bulduk. Buna göre temel benzerlik ve farklılıklardan şu şekilde bahsedebiliriz.

Kindi, canlı olan feleğin meydana gelmesini açıklarken Allah’ın onu yoktan yarattığını ifade eder. Farabi ise Tanrı’nın kendisini düşünmesinden ilk aklın meydana geldiğini ve o ilk aklın da Tanrı’yı düşünmesinden başka bir akıl ve kendisini düşünmesinden ise nefsi olan bir gök küresinin oluştuğunu söylemektedir. Yani Kindi’de yoktan yaratım şeklinde meydana gelen felek, Farabi’de Tanrı’dan sudur/taşma şeklinde oluşmaktadır. Bu noktada feleklerde bulunan canlılık özelliği Kindi’de Allah’tan yaratım esnasında doğrudan bahsedilen bir nitelik iken Farabi’de ise kozmik aklın kendini düşünmesi sonucu sudur eden gökküresinin bir niteliği olarak var olmaktadır.

Kindi, varlıklar hiyerarşisinde gök kürelerindeki nefs/canlılık ile diğer varlıklar arasındaki canlılık için bir kategori oluşturmamıştır. Farabi ise nefsleri; bitki, hayvan ve insan nefsleri olarak ayırdıktan sonra gök cisimlerine ait farklı bir tür olarak “felekî nefis” kategorisi koymuştur. Yalnız her iki filozof da feleklerin nefslerinin diğer nefslerden farklı ve üstün olduklarını vurgulamış ve bunun temel sebebi olarak da bilkuvve değil bilfiil olmalarını nazara vermiştir.

Kindi’de feleklerin duyuşal manada görme ve işitme özellikleri var iken Farabi’de gök kürelerinin herhangi bir duyuşlama özellikleri bulunmadığı görülmektedir.

Kindi’de gökkürelerindeki dairevi hareketin herhangi bir fazileti elde etme çabasından kaynaklı değil Allah’a itaat gereği olduğu ve bunun için de canlı olmaları gerektiği anlatılmaya çalışılırken; Farabi’de ise gök kürelerinin canlılığını gösteren; yetkinleşmeye dair bir iştiaak içinde olmaları, bunun için de kozmik akıllara benzemeye çalışmaları, nihayetinde Tanrı’ya ulaşma adına aşkla hareket etmelerinden bahsedilmiştir. Ayrıca her iki filozofta da feleklerin hareketi zoraki ve tabii değil tamamen iradeli bir harekettir. Bu da meselemiz olan canlılık özelliği için kayda değer bir durumdur.

Kindi ve Farabi’de gök kürelerin en temel ortak özelliği olarak düşünmeleri yani akledilemelerini gösterebiliriz. Yalnız burada düşünmeye ille olan durumlar ikisinde de farklı özellikler taşımaktadır. Kindi’de gök kürelerinin düşünebilmelerindeki gereklilik mantıki bir çıkarımla ve kıyasla elde edilmiştir. Mesela; “Sebeplere sebepliden üstündür.” ilkesi gereğince ay altı âlemin canlılığı ve akıllı varlıkların olması ay üstü âlemde ise bunların olmaması bir tenakuzdur, denilmiştir. Ayrıca, nefsin üç gücü olması, feleğin bunlardan şehvet ve gadab güçlerine sahip olmaması, diğer güç olan akletme de bulunmaz ise canlı özelliğinin kalmayacağı gibi, çıkarımlardan hareket edilmiştir. Farabi’de ise düşünme, gökkürelerinin kuvveleri ve temel özellikleridir. Sudurun işleme mekanizmasıdır. Onlar bilfiil akıldır ve başta hareket olmak üzere her etkinliği için kaynağı onların bu düşünme faaliyetleridir.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Kindi ve Farabi'nin, gerek Antik Yunan gerekse İslami olsun aynı kaynakları mütalaa etmelerine ve Meşşai geleneğin ilk temsilcileri olmalarına rağmen felsefelerinde bazı farklılıklar görülmektedir. Tabii aynı kaynaklardan beslenmeleri kayda değer benzerlikleri de beraberinde getirmektedir. Ayrıca göklerin canlılığı ile ilgili ortaya koydukları mesele, günümüz fizik bilimi ve âlem tasavvurunda farklı şekillerde anlaşılmaktadır. Bu farklılık da, başta Kindi ve Farabi'nin âlemi canlı olarak görmelerinin nedenlerinden en önemlisi; o günün bilim anlayışının buna müsaade etmiş olmasıdır. Bu durumu her ikisinin de kozmolojilerinde bulunan "gök cisimlerinin canlılığı" meselesini irdelerken açık bir şekilde görebilmekteyiz.

Kindi ve Farabi'nin, gerek Antik Yunan gerekse İslami olsun aynı kaynakları mütalaa etmelerine ve Meşşai geleneğin ilk temsilcileri olmalarına rağmen felsefelerinde bazı farklılıklar görülmektedir. Tabii aynı kaynaklardan beslenmeleri kayda değer benzerlikleri de beraberinde getirmektedir. Ayrıca göklerin canlılığı ile ilgili ortaya koydukları mesele, günümüz fizik bilimi ve âlem tasavvurunda farklı şekillerde anlaşılmaktadır. Bu farklılık da, başta Kindi ve Farabi'nin âlemi canlı olarak görmelerinin nedenlerinden en önemlisi; o günün bilim anlayışının buna müsaade etmiş olmasıdır. Bu durumu her ikisinin de kozmolojilerinde bulunan "gök cisimlerinin canlılığı" meselesini irdelerken açık bir şekilde görebilmekteyiz.

Bu bulgulardan ve karşılaştırmalardan Kindi ve Farabi özelinde birçok yorum ve değerlendirmede bulunulabilir. Biz ise iki filozof arasındaki tespit ettiğimiz bazı farklılıkları, daha çok bakış açılarına bağlamaktayız. Evet, Kindi'nin konuyu "Göklerin Allah'a Secde ve İtaat Edişi Üzerine" başlıklı bir risalede ele almış ayrıca kozmolojisini Antik Yunan felsefesinde bulunmayan ve dini bir argüman olan "yaratma" olgusu üzerine bina etmiştir. Bu durum ihtimaldir ki İslam dünyasının felsefeyle tanıştığı ilk yıllara şahit olan hatta tercüme hareketleri ile bizzat içinde bulunan Kindi'nin, dini bakış açısından çok uzaklaşmadan felsefesini kurmaya çalıştığını göstermektedir, diyebiliriz.

Farabi'nin ise göklerin canlılığı meselesini ele alırken kozmolojisini Antik Yunan felsefesindeki sudur teorisi üzerine kurması, hem konuyu "Uyunu'l Mesail", "Medinetü'l Fadıla" ve "Siyasetül Medeniyye" gibi kitaplarında işlemesi, meseleyi daha felsefi bir zeminde ele aldığını göstermektedir. Böylece aynı kaynaklardan beslenen bu filozofların İslam felsefesindeki yerlerini alırken, bu kaynaklardan birini daha ön planda tutabildiğini spesifik bir mesele üzerinden okuyabiliriz, diye düşünmekteyiz.

Evet, genel olarak filozoflar aynı kaynaklardan beslenmiş ve aynı felsefi geleneğin temsilcileri olsalar hatta özel bir konudaki düşüncelerinde -gök kürelerinin canlı olduğunu kabul etmeleri gibi- sonuçta aynı noktada birleşseler dahi farklı düşünme tarzlarıyla bu sonuca ulaşabildiklerini görebilmekteyiz.

Son olarak, bu çalışmamızın ve değerlendirmemizin İslam filozofları arasındaki düşünce farklılıklarının temelinde yatan bazı sebepleri göstermek açısından farklı çalışmalara ve başka karşılaştırmalara da salık vereceği kanaatindeyiz.

Yazarlık Katkısı

Araştırma çift yazarlı olarak yürütülmüş olup, yazarlık katkısı:

1.Sorumlu Yazar, Mehmet BİLEN: Kavramsallaştırma, metodoloji, veri toplama, görselleştirme, analiz ve yazma (%70).

2. Yazar, Prof. Dr. Kamil SARITAŞ: Veri iyileştirme, inceleme ve düzeltme (%30).

Yazarlar olarak aramızda ve/veya başka kurum ve kuruluşlarla herhangi bir çıkar çatışması durumu bulunmamaktadır.

Etik Kurul Beyanı

Araştırma doküman incelemesine dayalı olduğundan etik kurul onayı gerekmemektedir.

İTHAF / DEDICATION / إهداء

Bu makale, İsrail'in Gazze'deki üniversitelere, okullara, hastanelere, mülteci kamplarına, evlere, camilere ve kiliselere düzenlediği vahşi, barbar, insanlık ve hukuk dışı saldırıları nedeniyle hayatını kaybeden bilim insanları, öğrenciler, sağlık çalışanları, din adamları, gazeteciler, bebekler, çocuklar ve masum sivillere ithaf edilmiştir. İsrail'in iki milyondan fazla Gazzeliyi evlerinden ve topraklarından sürgün etmek istemesi insanlık dışıdır. İsrail'in uluslararası hukuka, insan hak ve hürriyetlerine aykırılık içeren tüm işgal ve saldırıları suçtur ve bu nedenle yargılanması gerekmektedir.

This article is dedicated to the scientists, students, health workers, religious officials, journalists, babies, children and innocent civilians who lost their lives as a result of Israel's brutal, barbaric, inhumane and illegal attacks on universities, schools, hospitals, refugee camps, homes, mosques and churches in Gaza. Israel's attempt to expel more than two million Gazans from their homes and lands is inhumane. All Israeli occupations and attacks that violate international law, human rights and freedoms are crimes and therefore Israel must be prosecuted.

هذه المقالة موجهة إلى العلماء والطلاب وعاملين في مجال الصحة ورجال الدين والصحفيين والرضع والأطفال والمدنيين الأبرياء الذين فقدوا حياتهم بسبب الهجمات الوحشية واللاإنسانية وغير القانونية التي شنتها إسرائيل على الجامعات والمدارس والمستشفيات ومخيمات اللاجئين والمنازل والجوامع والكنائس الموجودة في غزة. فما تريده إسرائيل من نفي وتهجير أكثر من مليوني فلسطيني من أراضيهم ومنازلهم هو أمر غير إنساني. إن كافة ما تفعله إسرائيل من هجمات تتنافى مع حقوق الإنسان والحريات والقانون الدولي هي جرائم ولهذا السبب يجب محاكماته

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Aristoteles. *Metafizik*. çev. Ahmet Arslan. İstanbul: Sosyal Yayınları, 3. Basım, 2010.
- Aristoteles. *Gökyüzü Üzerine*. çev. Saffet Babür. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 1. Basım, 1997.
- Arslan, Ahmet. *İlkçağ Felsefe Tarihi I. Cilt*. İstanbul: Alfa Yayınları, 4. Basım, 2023.
- Arslan, Ahmet. *İlkçağ Felsefe Tarihi II. Cilt*. İstanbul: Alfa Yayınları, 3. Basım, 2023.
- Arslan, Ahmet. *İlkçağ Felsefe Tarihi V. Cilt*. İstanbul: Alfa Yayınları, 3. Basım, 2023.
- Cevizci, Ahmet. *İlkçağ Felsefesi*. İstanbul: Say Yayınları, 12. Basım, 2022.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2. Basım, 2003.
- Doğan, Melike - Tüzer, Abdullatif. "Yalnızlık ve Felsefe". *Uluslararası Dorlion Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (DASAD) 2/1* (June 2024), 142-157. <https://doi.org/10.5281/zenodo.11532723>
- Erdoğan, Ömer Faruk. *Felek'in Felsefesi Kabul ve Ret Cihetinden Tartışmalar*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2019.
- Farabi. *İdeal Devlet*. çev. Ahmet Arslan. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 18. Basım, 2024.
- Farabi. "*Kitabü's-siyaseti'l-medeniyye el-mulekkkebi mebadî'ul-mevcudat*". thk. Fevzi Metri Neccar. Beyrut: Matbaatu'l Katulikiyye, 1964.
- Farabi. *Uyunu'l Mesail*. çev. Şerife Gürel. İstanbul: İnsan Yayınları, 1. Basım, 2020.
- Gökberk, Macit. *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 33. Basım, 2020.
- Guthrie, W.K.C., *Yunan Felsefe Tarihi I Sokrates Öncesi İlk Filozoflar ve Pythagorasçılar*. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 2. Basım, 2021.
- Hançerlioğlu, Orhan. "Canlı Özdekçilik". *Felsefe Ansiklopedisi*. 1/ 213. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000.
- Kaya, M Cüneyt. "Şukûk Alâ 'Uyûn: 'Uyûnü'l-mesâil'in Fârâbî'ye Âidiyeti Üzerine". *İslam Araştırmaları Dergisi* 27 (Eylül 2012), 29-67.
- Kaya, Mahmut. *İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri*. İstanbul: Klasik Yayınları, 11. Basım, 2017.
- Kindi. "Göklerin Allah'a Secde ve İtaat Edişi Üzerine". çev. Mahmut Kaya. *Felsefi Risaleler*. 229-238. İstanbul: Klasik Yayınları, 1. Basım, 2002.
- Kindi. "*Resailü'l-Kindi el-felsefiyye*". nşr. Muhammed Abdulhâdî Ebû Rîde. Kahire: Daru'l-Fikri'l-Arabi, 1950.
- Oruç, Ayşe Betül. "Hakiki ve Mecazi Yorumlar Bağlamında Sema ve Arza Canlılık Atfeden Ayetler". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (March 2021), 85-112. <https://doi.org/10.51702/esoguifd.835082>
- Platon. *Timaios*. çev. Furkan Akderin. İstanbul: Say Yayınları, 4. Basım, 2022.
- Platon. *Phaidros*. çev. Hamdi Akverdi. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Plotinus. *Dokuzluklar V*. çev. Zeki Özcan. Ankara: Birleşik Dağıtım Kitabevi, 1. Basım 2011.
- Sarıtaş, Kamil. *İskender Afrodîsî ve Felsefesi*. Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 1. Basım, 2012.

Serbest, Kübra. *Farabi'de Semavi Cisimler*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.

Vorlander, Karl. *Felsefe Tarihi*. çev. Mehmet İzzet - Orhan Saadeddin. İstanbul: İz Yayıncılık, 3. Basım, 2017.

Weber, Alfred. *Felsefe Tarihi*. çev. H. Vehbi Eralp. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 1. Basım, 2015.